

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

YUXARI SINIF ŞAGİRDŁƏRİNİN ÖZÜNÜTƏHSİL FƏALİYYƏTİNİN TƏLİMİN KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNƏ TƏSİRİ

İxtisas: 5804.01 – ümumi pedaqogika,
pedaqogikanın və təhsilin tarixi

Elm sahəsi: Pedaqogika

İddiaçı: **Mübariz Tahir oğlu Süleymanov**

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Təhsilin nəzəriyyəsi və tarixi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: pedaqogika elmləri doktoru, professor
İntiqam Hilal oğlu Cəbrayilov

Rəsmi opponentlər: pedaqogika elmləri doktoru, professor
Fərahim Balakışi oğlu Sadıqov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Xalidə Ağadadaş qızı Talıbova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Tahirə Ənvər qızı Quliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Xəzər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.49 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor
Hamlet Abdulla oğlu İsayev

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya elmləri doktoru
İsaxan Abdulla oğlu İsaxanlı

Elmi seminarın sədri: pedaqogika elmləri doktoru, professor
Vidadi Cəmil oğlu Xəlilov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hazırda dünyada gedən yeniləşmə prosesləri, ictimai, siyasi, mədəni proseslər, əmək bazarının daim dəyişən tələbləri, elm və texnikanın dayanmadan inkişafı mütəxəssisləri çətin vəziyyətdə işləmək məcburiyyətində qoyur, onlardan yüksək erudisiya, rəqabətə davamlılıq, biliklərini daim yeniləmək, tədqiqat aparmaq, peşəsinə yaradıcı yanaşma bacarıqları tələb edir, gəncləri və uşaqları yeni bilik və bacarıqlara yiyələnməyə sövq edir.

Gənclərin uğurlu şəxsiyyətyönlü inkişafında özünütəhsilə marağın formalaşması yuxarı sinif şagirdlərinin əksəriyyətinin həyatı zəruri tələbatına çevrilmişdir ki, bu da pedaqogika sahəsində özünütəhsillə bağlı yeni yanaşmalar və yolların axtarılmasına, tədqiqatların aparılmasına zərurət yaradır.

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda təhsilin məzmununa və təşkilinə dair ümumi tələblər aşağıdakı kimi verilmişdir:¹ – *təhsilalanlarda müasir tələblərə və şəraitə uyğunlaşmaq, rəqabət qabiliyyətli olmaq, informasiya cəmiyyətində yaşayıb fəaliyyət göstərmək, ünsiyyət yaratmaq bacarığını formalaşdırmaq; öz üzərinə məsuliyyət götürmək, kollegial qərarların qəbulunda, demokratik təsisatların fəaliyyətində və inkişafında iştirak etmək keyfiyyətlərinə malik müstəqil, yaradıcı şəxsiyyət və vətəndaş formalaşdırmaq.*

Göründüyü kimi, bu tələblərin əksəriyyəti yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili prosesində həyata keçir.

“Dünya Azərbaycanlı Gənclər Birliyinin təsis qurultayı”nda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev gənclərə müraciətində demişdir: *“Gənclərimizin təhsilə, elmə və müasir informasiya – kommunikasiya texnologiyalarına artan marağı, vətənpərvərliyi və yüksələn ictimai fəallığı gələcəyə daha böyük ümidlərlə baxmağa əsas verir. Sevindirici haldır ki, harada yaşamasından və ictimai statusundan asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı gənc öz doğma Vətəni ilə qürur duyur, milli maraqların*

¹ “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Təhsil xəbərləri, 2009, № 6, – s.12-57

qorunması naminə səyini əsirgəmir".² Məhz bu baxımdan gənclərin cəmiyyətin aparıcı qüvvəsinə çevrilməsi üçün yenilikləri qəbul etməsi, öz üzərində daim çalışması dövrümüzün əsas tələblərindən biridir.

2020-cı ildə 44 günlük Vətən müharibəsində torpaqlarımızın işğaldan azad olunmasında gənclərimizin göstərdiyi şücaət, əsil vətənpərvərlik bunu bir daha sübut etdi. Hazırda Müstəqil Azərbaycan Respublikamız şərəfli günlərini yaşayır. Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Rəşadətli Azərbaycan Ordusu 30 ilə yaxın düşmən tapdağında olan ərazilərimizin işğaldan azad olunmasında qəhrəmanlıq tarixi yazdı.

*"Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu*³nun 4-cü maddəsində *Azərbaycan Respublikasında təhsilin əsas məqsədi aşağıdakı kimi göstərilmişdir:*

- *Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək;*

- *milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssis-kadrlar hazırlamaq.*

"Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda qarşıya qoyulan bu məqsədin həyata keçirilməsi özünü təhsil prosesində daha uğurlu nəticə verə bilər.

*"Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"*⁴nda qeyd olunur ki, *sosial-iqtisadi həyatın müasirləşdirilməsində təhsilin rolu təkcə təhsilalanın qazandığı bilik və bacarıqların iqtisadi amilə çevrilməsi ilə məhdudlaşmur. Təhsil prosesində əldə olunan bilik və bacarıqlar, həmçinin etik-əxlaqi*

² Dünya Azərbaycanlı Gənclər Birliyinin təsis qurultayı. Bakı şəhəri, 9 may, 2012-ci il, (1,4)

<https://azertag.az/xeber/Bakida>

³ "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu.//Təhsil xəbərləri, 2009, – № 6, – s.12-57

⁴ Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Azərbaycan müəllimi", – 2013, 25 oktyabr, № 41

norma və dəyərlər hər bir təhsilalanın cəmiyyətin layiqli üzvü olması üçün lazımi şərait yaradır, onu biliyi və etik davranışı sayəsində örnək ola biləcək həmkara, nümunəvi ailə üzvünə və vətəndaşa çevirir.

Bu baxımdan özünütəhsil şagirdlərin intellektual, iradi, emosional, motivasiya sferasına təsir edən vasitə kimi onların həm tərbiyəsində, həm intellektual inkişafında vətəndaş və şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır. Özünütəhsil, həmçinin yuxarı sinif şagirdlərində məqsədyönlüyü, təşkilatçılığı, əməksevərliyi və ısrarlılığı inkişaf etdirir. Onlarda özünü inkişaf etdirməyə daxili tələbat yaradır.

Bununla yanaşı, bəzi ziddiyyətlərin də aradan qaldırılması yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üçün şəraitin yaradılmasına zəmin hazırlayır. Həmin ziddiyyətləri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

1. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsilinə verilən tələblərlə müəllimlərin bu prosesə hazırlığının olmaması.

2. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üçün xüsusi didaktik sistemin yaradılmaması və bunun nəzəri əsaslarının işlənilməməsi.

3. Yuxarı sinif şagirdlərinin məqsədyönlü müstəqil fəaliyyəti və bunun nəzəri əsasının olmaması.

4. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsilində pedaqoq və valideynlərin iştirakı və bunun nəzəri cəhətdən əsaslandırılmaması.

Bütün yuxarıda deyilən ziddiyyətlər mövzunun kifayət qədər tədqiq olunmadığını, yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üçün xüsusi bazanın və bunun nəzəri əsasının olmadığını bir daha sübut edir. Bu baxımdan da “Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsiri” mövzusu həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən böyük aktuallıq kəsb edir.

Ölkəmizdə şagirdlərin özünütəhsili haqqında pedaqoji, psixoloji və sosioloji ədəbiyyatda müəyyən qədər fikirlər yazılmışdır (Z.İ. Qaralov, Ə.Ə.Əlizadə, Ə.Ə.Qədirov, Ə.Ə.Ağayev, İ.H.Cəbrayilov, F.N.İbrahimov, H.H.Əhmədov, Z.İ.Əliyeva, Ə.S.Bədəlova və b.).

Rusiyada isə bu problemə bir sıra tədqiqatlar həsr edilmişdir (V.Q.Afanasyev, A.P.Avdeyev, A.K.Qromtseva, Q.İ.Qusev, S.Y.Matuşkin, İ.A.Redkovets, M.N.Skatkin və b.). A.Y.Ayzenberq

“Rusiyada özünütəhsil üzrə oxunun nəzəri və praktik problemləri”⁵ adlı doktorluq dissertasiyası yazmış, İ.N Şaxova “Özünütəhsil kommunikativ qarşılıqlı təsir kimi: sosioloji analiz”⁶ adlı namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. A.V.Zaletskiy “İntellektual cəhətdən inkişaf etmiş yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsilinin didaktik şərtləri”⁷, V.A.Lvoviç “Yuxarı sinif şagirdlərinin təlim fəaliyyətinin özünütəşkili priyomlarının formalaşdırılması”⁸, T.A.Yudenko “XX əsrin II yarısında yerli pedaqogikada məktəblilərin öznütəhsili: varislik və novatorluq”⁹ adlı dissertasiya işləri müdafiə etmişlər. Lakin bu sahədə tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq Azərbaycanda ümumtəhsil məktəblərinin yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyəti üzrə sistem işlənilməmişdir.

Tədqiqatın obyekti yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətidir.

Tədqiqatın predmeti yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üzrə təlim prosesində və təlimdənkənar vaxtlarda müstəqil fəaliyyətinin istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və bunun təlimin keyfiyyətinə təsiridir.

Tədqiqatın məqsədi yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üzrə müstəqil fəaliyyətini araşdırmaq, didaktik sistem yaratmaq, bu sahədə aparılan işlərin yollarını müəyyənləşdirmək və bunların təhsilin keyfiyyətinə təsirini göstərməkdir.

Bu məqsədə nail olmaq və fərziyyənin doğruluğunu sübut etmək üçün tədqiqatın aşağıdakı vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir:

⁵ Айзенберг А.Я. Проблемы теории и практики самообразовательного чтения в России (2 пол. XVIII-XIX вв.): Автореф. дис. ... докт. пед наук Автореф. дис. ... докт. пед наук. - М., 1981. - 34 с.

⁶ Шахова И.Н. Самообразование как коммуникативное взаимодействие: социологический анализ. Дис. кан. пед. наук. 2006, Екатеринбург, – 166 с.

⁷ Залецкий А.В. Дидактические условия самообразования интеллектуально развитых старшеклассников. Дисс. кан.пед.наук. Екатынбург: 2005, – 176 с.

⁸ Львович В.А.Формирование приемов сомоорганизации учебной деятельности учащихся старших классов. Дисс. Кан.пед.наук. Москва: 2006, – 186 с.

⁹ Юденко Т.А. Самообразование школьников в отечественной педагогике второй половины XX века: преемственность и новаторство. Дисс. Кан.пед.наук. Пятигорск, 2007, – 243 с.

1. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin mahiyyətinin və məzmununun araşdırılması.

2. Problem üzrə mövcud ədəbiyyatın təhlil edilməsi. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsilinin psixoloji, pedaqoji və sosioloji əsaslarının işlənilməsi.

3. Proqram və metodik ədəbiyyatda problemin qoyuluşu.

4. İdrak və zehni fəallığın inkişafı əsasında yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üzrə xüsusi metodikanın işlənilməsi.

5. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üzrə empirik tədqiqatın aparılması.

6. Pedaqoji eksperimentin nəticələrinin təhlil edilməsi.

7. Tədqiqatın nəticələrinə əsasən elmi-praktik tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqatın metodoloji əsasını özünütəhsil üzrə idrak və praktik fəaliyyətin xüsusi forması kimi integrativ-inkişafetdirici yanaşmanın təşkil edilməsilə yanaşı, Azərbaycan və xarici ölkələrin mütəfəkkirlərinin, görkəmli pedaqoq, psixoloq və maarifçilərinin fikir və ideyaları, didaktikada əksini tapmış qanunlar və bu sahədə öyrənilmiş dünya təcrübəsi və nəzəriyyəsi təşkil edir (Nizami Gəncəvi, Marağalı Əvhədi, A.N.Leontyev, V.V.Davidov, M.İ.Lisina, Y.K.Babanskinin gənclərin özünüinkişafı ilə bağlı konsepsiyaları (A.K.Qromtseva, N.Novikov və b.).

Tədqiqatın metodları. Qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələri həll etmək üçün nəzəri və empirik metodlardan istifadə edilmişdir: pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatın təhlili, müqayisəli təhlil, məktəb təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi, müşahidə, müsahibə, anket sorğusu, pedaqoji eksperiment.

Müdafiəyə çıxarılan əsas elmi müddəalar:

1. Təlim və təlimdənkənar prosesdə yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsilinin şəxsiyyətyönümlü təşkili idrak fəaliyyəti (maraq, meyil, motivasiya), həmçinin, əqli inkişaf (problemi real qəbul etmək, planlaşdırmaq və həlli yollarını axtarmaq) əlaqədardır və özünüinkişafa xidmət edir.

2. Yuxarı sinif şagirdlərinin informasiyanı müstəqil axtarması, təhlil və integrasiya etməsi zəruridir. Bu prosesdə yaradıcı və intellektual qabiliyyətlərin, müstəqilliyin, məsuliyyətliyi, qərar qəbul etməyin inkişafı sürətlə gedir.

3. Təlim və təlimdənkənar prosesdə şagirdlərin özünütəhsilinin müvafiq meyarlar əsasında: özünütəhsilin davamlı motivasiyası (bilik almağa motivasiya, şagirdlərin bir-biri ilə qarşılıqlı ünsiyyət etməsi üçün motivasiyanın yaradılması), hər bir şagirdin fəallığının təmin edilməsi, özünüdərk, özünəhörmət və özünürefleksiya keyfiyyətlərinin formalaşdırılması mümkündür.

4. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil modeli şagirdlərin idrak fəallığını, zəhnini, təfəkkürünü inkişaf etdirir ki, bu da onların özünü daim təhsilləndirməyə, inkişaf etdirməyə sövq edir və daim müstəqil bilik qazanmaq, sərəştəlilik qabiliyyətini artırmağa imkan yaradır və ümumi təlimin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, şagirdlərin özünütəhsil prosesində müstəqil işləməsi üçün informasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə mexanizmi müəyyənləşdirilmiş, integrativ cəhətdən şagirdlərin sərəştəliliyi və dinamikliyi təmin edilmiş, struktur komponentləri elmi cəhətdən əsaslandırılmış (koqnitiv, motivasiya, fəaliyyət, şəxsiyyətyönümlülük), sistemli özünütəhsilin təlim prosesində və təlimdənkənar vaxtlarda təlim-metodik məzmununun didaktik əsasları işlənmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Şagirdlərin özünütəhsili üzrə informasiya texnologiyalarının, metodik sistemin imkanları aşkar edilmiş, alınan nəticələr məktəb təhsilinin nəzəriyyəsinə və metodikasına öz töhfəsini vermişdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üzrə işlənən model məktəb təliminə daxil edilmiş, şagirdlərin elmi-praktik dünyagörüşü genişlənmiş və bu fəaliyyətin fasiləsizliyinə zəmin yaradılmışdır.

Tədqiqatın nəticələrinin doğruluğu və əsaslandırılması elmi-pedaqoji tədqiqatın metodoloji prinsiplərinə, müasir elmi konsepsiyalara, tədqiqatın obyektinə, predmetinə, fərziyyəsinə, məqsədinə uyğun tədqiqat metodlarının tətbiq edilməsinə əsasən təmin edilmişdir.

Aprobasiya. Tədqiqatın məzmunu ilə bağlı 7 məqalə, (o cümlədən xaricdə 2), 5 konfrans material çap olunmuşdur. Respublika və beynəlxalq konfranslarda problemlə bağlı çıxışlar olmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu: Dissertasiya üç fəsil, səkkiz paragraf, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

Giriş – 8 səhifə, 14,859 işarə sayı, I fəsil – 60 səhifə, 106,462 işarə sayı, II fəsil, 26 səhifə, 44,697 işarə sayı, III fəsil – 42 səhifə, 58,758 işarə sayı, nəticə 5 səhifə, 5,762 işarə sayı olmaqla, ümumilikdə dissertasiya işi 171 səhifə və 233,137 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

I fəsil **“Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin ümumi pedaqoji məsələləri adlanır.** Bu fəslin birinci paraqrafında **“Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin mahiyyəti və məzmunu”** açıqlanır.

Həyatın bütün sahələrində yeni texnologiyalar və kompüter texnikasının sürətli inkişafı dövründə özünütəhsil fəaliyyəti, onu həyata keçirmək gənclərin gələcək fəaliyyəti və iş qurması üçün çox əhəmiyyətlidir. İnformasiya bolluğu şəraiti gənclərin əksəriyyətini müstəqil olaraq öz üzərində çalışmağa sövq edir. Tədqiqat prosesində biz “özünütəhsil” anlayışının mahiyyətini açıqlamağa çalışmışıq.

“Pedaqoji anlayışlar lüğəti”ndə qeyd olunur ki, öz-özünə təhsil təhsil müəssisələrindən kənarda, müstəqil surətdə iş yolu ilə əldə edilir. Qiyabi təhsil növü nis-bətən öz-özünə təhsilə yaxındır. Lakin bu tip təhsil bütöv təhsil sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Öz-özünə təhsil isə məqsədyönlü, sistematik, təhsilin təkmilləş-məsinə yönəlmiş fəaliyyətdir¹⁰. Özünütəhsilin məqsədi şagirdlərin aqlını, zehni qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdir. Hər hansı sahədə bilikləri əldə etmək üçün məktəbdə verilən biliklər kifayət deyildir. Özünütəhsil zamanı şagirdlər biliyi müstəqil əldə edir ki, bu da onların təfəkkürünü, zehni inkişaf etdirir, istədikləri biliyi mənimsəməyə imkan yaradır.

Özünütəhsilin məzmunu didaktikanın əsas problemlərindən biridir, yəni ölkəmizdə və dünyada əldə olunan bilikləri və baş verən hadisələri seçib, şagirdlərin ayrı-ayrı yaş dövrlərində təqdim etmək. Bu həm şagirdləri biliklərlə zənginləşdirir, həm intellektual inkişafına təsir edir, həm də müstəqil öyrənmək bacarığını formalaşdırır. Şagirdlərdə özünəəminlik yaradır.

¹⁰ Pedaqoji anlayışlar lüğəti <https://portal.edu.az/index.php?r=docman/download&id=3&mid=&lang=en>

Özünütəhsilin məzmunu aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir:

1. Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər və bunları mənimsəməyə tələbatın yaradılması.
2. Şagirdlərin öz meyil və maraqları.
3. Şagirdlərin real təlim imkanları.
4. Şagirdlərin özünü təhsilləndirmək üçün evdə və məktəbdə şəraitin olması.

Müasir özünütəhsil yalnız bilik və bacarıqların qazanılması deyil, o həmçinin mədəniyyət göstəricisidir. *“Tərəfimizdən hazırlanmış mədəni insan formulu aşağıdakı keyfiyyətləri özündə ehtiva edir:*

1. Bilik.
2. Bacarıq – həyat fəaliyyəti vərdişləri və texnologiyaları.
3. Mütəşəkkillik – nizam-intizama bağlılıq, müstəqillik, məsuliyyət, iradə, enerji.
4. Mənəviyyət – humanizm, məhəbbət, dostluq, vicdan, ləyaqət, dürüstlük, həqiqətə bağlılıq, ədalət, xeyirxahlıq, inam, vətənpərvərlik.
5. Yaradıcı fəaliyyət.

İnsanın mədəniliyini səciyyələndirən ilk üç keyfiyyət, mənəviyyətliliyin olmadığı halda, dağıdıcı, destruktiv qüvvəyə xidmət edə bilər. Birinci dörd keyfiyyət birlikdə şəxsiyyətin pozitivlik göstəricisi olsa da, bu, passiv mədəniyyəti təsdiq edir. Yaradıcı fəaliyyət daxil olmaqla, bu keyfiyyətlərin beşinin də mövcud olduğu halda insan fəal mədəniyyət daşıyıcısı olur”¹¹.

Beləliklə, özünütəhsil şəxsiyyətin kamilləşməsinin əsası kimi müəyyənləşdirilir. Özünütəhsil şəxsiyyətin sistemli və müstəqil təlimi hesab edilir. Müasir özünütəhsil həmçinin mədəniyyət göstəricisi funksiyasını da daşıyır və yuxarı sinif şagirdlərinin fəaliyyətində çox geniş mənada zəruri təhsil formasıdır.

I fəslin ikinci paragrafı ***“Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin elmi-pedaqoji və metodik ədəbiyyatda qoyulduğu”***na həsr edilmişdir. Müasir dövrdə informasiya bolluğu şəraitində yuxarı sinif şagirdlərinin bilik və digər məlumatlar alması onların bir çox bacarıqlara malik olmasını, dünyagörüşünün genişlənməsini göstərir. Lakin nəzarət olmadan onların əksəriyyəti əldə etdikləri intellektual

¹¹ Məmmədov F.T. Kulturologiya, mədəniyyət, sivilizasiya. Bakı: “OL” MMC, 2016. 260 s. (s.32-33)

potensialı cəmiyyətin inkişafına sərf etməyə hazır deyil və bunun haqqında heç düşünmürlər. Bu istiqamətdə yalnız koqnitiv proseslərin, forma və metodların deyil, həmçinin şagirdlərin sosial əhəmiyyətli keyfiyyətlərinin formalaşdırılması əsas vəzifələrdəndir. Belə ki, şagirdlərin uğurlu surətdə özünü reallaşdırması üçün sosial intellektin inkişafı mühüm amildir.

Beləliklə, özünütəhsil şagirdlərdə biliklər sistemi, dünyagörüşü formalaşdırması ilə yanaşı, onları həyata hazırlayır, fəal və yaradıcı düşünməyi, hərəkət etməyi öyrədir, inkişaf etdirir və özünü daim təkmilləşdirməyə sövq edir.

I fəslin üçüncü paragrafı ***“Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyəti üzrə ümumtəhsil məktəblərinin və dünya təcrübəsinin öyrənilməsi”*** adlanır.

Tədqiqat prosesində xarici ölkələrin də təcrübəsi öyrənilmişdir.

Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirmək, yenilikləri tətbiq etmək, orijinal ideyalar irəli sürmək məktəblərdə yüksək qiymətləndirilir ki, bu da özünütəhsil prosesində daha uğurlu nəticələr əldə etməyə imkan verir. Dünya təcrübəsi innovativ yanaşma təklif edir. Bu, məktəblərdə şagirdlərin əməkdaşlığı və təşəbbüsü üzərində formalaşan liderlik keyfiyyətlərinin inkişafıdır. Lakin baza biliklərindən imtina etmək və təhsili bütövlükdə şagirdlərin istəyi və arzusu ilə həyata keçirmək gələcəkdə hansı nəticələrin verəcəyini də sual altında qoyur. Araşdırmalar göstərmişdir ki, şagirdlərin 65% elmə maraq göstərmir. Bu sahədə oğlanlar daha çox passivlik nümayiş etdirir.

II fəsil ***“Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi konsepsiyası”*** adlanır. Bu fəslin birinci paragrafında ***“Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin formalaşdırılmasının şərtləri, prinsipləri və mərhələləri”*** açıqlanır. Özünütəhsilin uğurlu olması bir sıra amillərlə bağlıdır. Bunlar özünütəhsilin şərtləri, prinsipləri, mərhələləri və şagirdlərə aşılanaan kompetensiyalardır. Qeyd etdiyimiz kimi, özünütəhsil təlim prosesində və təlimdənkənar fəaliyyətdə həyata keçir.

Özünütəhsilin şərtləri:

1. Özünütəhsil idrak fəaliyyətinin növü kimi həm təlim prosesində, həm də təlimdənkənar (evdə, məktəb daxilində, kitabxanada, kurslarda və s.) həyata keçirilir. Bu proses, əsasən, şagirdlərin marağı çərçivəsində qurulur.

2. Özünütəhsil şagirdlərdə müstəqillik, idrak fəallığı, işə yaradıcı münasibəti aşılamaqla yanaşı, həm də mədəni davranış, ünsiyyət qabiliyyəti və səbrlilik kimi keyfiyyətləri formalaşdırır.

3. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsilə hazırlanmasının şərtlərindən biri fərdi xüsusiyyət-lərin nəzərə alınmasıdır.

4. Özünütəhsil şagirdlərdən aşağıdakı bacarıqları tələb edir:

- öyrənəcəyi sahə üzrə işi planlaşdırmaq;
- qarşıya vəzifələr qoymaq;
- əldə etdiyi materiallar içərisində ən əsasını müəyyənləşdirmək;
- vaxtdan səmərəli istifadə etmək üçün müvafiq üsullar seçmək;
- öz müstəqil işinə tənqidi yanaşmaq, düzəlişlər etmək, işin ümumi yekununu təhlil etmək, nəticələrini əvvəlkilərlə müqayisə etmək, səbəblərini aşkar etmək və gələcək fəaliyyətində yollar müəyyənləşdirmək.

5. Özünütəhsil elə təşkil olunur ki, şagird yalnız oxumaqla deyil, mədəni istirahət etmək üçün də vaxt nəzərdə tutur. Özünün gün rejimini gigiyena tələblərinə uyğun tərtib edir.

6. Şagirdlərin fəal özünütəhsili yalnız ciddi və davamlı motivasiya şəraitində mümkündür.

Özünütəhsil şagirdlərin fəallığına, fikri fəallığının inkişafına, müstəqil bilik əldə etmək qabiliyyətlərinin formalaşmasına yönəlir. Özünütəhsil aşağıdakı prinsiplər üzərində qurulur:

1. Demokratik əməkdaşlıq (müəllim-şagird, müəllim-valideyn, şagird-valideyn) prinsipi şagirdlərin sağlam maraqlarının yerinə yetirilməsinə imkan yaradılmasını, onları dövlətçiliyi qorumaq, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsini, əməyi sevdirməyi, özünütəhsil və özünütərbiyə vərdişlərini aşılamağı, fərdi xüsusiyyətlərə, fərdi maraqlara diqqətlə yanaşmağı nəzərdə tutur.

2. Özünütəhsil prosesində çətinliklərin nəzərə alınması. Bu prinsipin reallaşdırılması çətinliklərin dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsini, maneələrin aradan qaldırılmasını, öyrənilən materialların qarşılıqlı əlaqəsini və ardıcılığını nəzərə alır.

3. Nəzəri biliklərin aparıcı rolunun prinsipləri. Anlayışların, münasibətlərin, fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi vərdişlərin işlənilməsi qədər vacibdir.

4. Şagirdlərin öyrəndiklərini dərk etməsi. Bu prinsip refleksiyanın inkişafına, öyrənmə subyekti kimi şagirdin özünü dərk etməsinə istiqamətlənir. Bu prinsipin məzmunu özünütənzimləmə refleksiyaının inkişafına müvafiq ola bilər.

Göstərilən şərtlər və prinsiplər həmçinin pedaqoji elmdə ümumi qəbul edilmiş prinsiplərlə də şərtləşir.

Pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin texnologiyası aşağıdakı mərhələlər üzrə həyata keçir: 1. Hazırlıq mərhələsi. 2. Öyrədici mərhələ. 3. Praktiki mərhələ. 4. Nəzəri mərhələ. 5. Yekun mərhələ.

II fəslin ikinci paragrafı ***“Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin formalaşdırılmasının formaları, metodları və vasitələri”*** adlanır.

Göstərilir ki, özünütəhsilin iki forması mövcuddur. Birincisi – təlim prosesində müstəqil işlərin artırılmasıdır (məktəb proqramından əlavə biliklərin əldə edilməsi). Özünütəhsilin bu forması uğurlu nəticə almaq və təlimin keyfiyyətini yüksəltmək üçün müəllimdən yeni forma və metodların işlənilməsinə tələb edir. İkincisi - təlimdənkənar vaxtlarda yuxarı sinif şagirdlərinin müxtəlif istiqamətlərdə fəallığının artırılmasıdır.

Təlim prosesində özünütəhsil aşağıdakı formalarda aparılır:

1. Fərdi özünütəhsil. Özünütəhsilin bu formalaşdırılması şagirdin öz istəyi, marağı əsasında həyata keçirilir.

2. Qruplarla aparılan özünütəhsil. Müəllimin rəhbərliyi ilə şagirdlərin marağı əsasında aparılan özünütəhsil.

1. Özünütəhsilin əsas metodlarından biri ədəbiyyat üzərində işləməkdir. Müasir dövrdə ədəbiyyatın üzərinə böyük məsuliyyət düşür – özünü sossiumun bir hissəsi kimi dərk edən, mənəvi dəyərlərə malik şəxsiyyətlərin yetişdirilməsi.

2. Özünütəhsil prosesində müstəqil praktiki tapşırıqların da yerinə yetirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

3. İnnovativ texnologiyaların istifadə edilməsi özünütəhsil prosesində böyük rol oynayır.

4. Layihələrin işlənməsi hər bir şagirdin fərdi idrak qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, sosial mühitdə özünü müəyyənləşdirməyə və özünü reallaşdırmağa imkan yaradır.

5. Şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi.

6. Seminarlarda, treninqlərdə, kurslarda iştirak etməsi.

7. Dərketmə fəaliyyətinə müsbət təsir edən materiallardan istifadə etmək: mü-taliə, sənədli filmlərin baxılması və təhlili.

8. Ekskursiyalar, teatra, sərgilərə, muzeylərə, konsertlərə və s.

Özünü-təhsilin vasitələri. Təlim prosesində hər bir müəllim öz şagirdinin şəxsiyyətinə (xüsusən də valideynləri ilə problemi olan) məqsədyönlü təsir edir, onların tərbiyəsini, təhsilini və inkişafını idarə edir. Yuxarı sinif şagirdlərinin başqa özünü-təhsil fəaliyyətinin vasitəsi öz təşəbbüsləri ilə planlaşdırılan və keçirilən tədbirlərdir (evdə öz planları üzrə görəcəkləri işlər, kollektiv tədbirlər, dərnlərdə iştirak etmək və s.). Bu işlərin aparılması şagirdlərdən bütün söylərinin axtarıcılıq və sosial təcrübənin mənimsənilməsi üzrə səfərbər edilməsini tələb edir.

II fəslin üçüncü paragrafı ***“Yuxarı sinif şagirdlərinin özünü-təhsil fəaliyyətinin təşkilində müəllim və valideynlərin fəaliyyəti”*** adlanır.

Müasir dövrdə şagirdlərin özünü-təhsil problemi sosial xarakter daşıyaraq cəmiyyətin tələbatı kimi qiymətləndirilir. İndi şagirdlərə yalnız müəyyən bilik və bacarıqları vermək deyil, həmçinin müstəqil olaraq bilik qazanmağa yönəltmək, bacarıqlar formalaşdırmaq müəllimlərin qarşısında duran vəzifələrdəndir. Bu o deməkdir ki, məktəb özünü-təhsil mərhələsinin yekun mərhələsi ola bilməz. Məktəb fasiləsiz və daimi özünü-təhsil üçün ilkin mərhələ kimi qiymətləndirilir və sonrakı illərdə də bu proses davam etdirilir. Şagirdlər qarşılarına dəqiq məqsəd qoyduqda, öz çatışmazlıqlarını və davranışlarındakı qüsurları dərk etdikdə özünü-tərbiyə və özünü-təhsillə məşğul olurlar. Bunu adətən iradi keyfiyyətlərə malik olan şagirdlər həyata keçirə bilir, bilmədiklərini öyrənməyə çalışır, davranışlarındakı nöqsanları aradan qaldırır və arzu etdikləri keyfiyyətləri əldə edirlər. Bu işdə müəllimlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür: yüksək nəticə əldə etmək onların səriştəliliyindən, hansı metodlardan istifadə etmələrindən, hansı elmi, metodik və

populyar ədəbiyyatdan istifadə etmələrindən, pedaqoji vəzifələrini necə yerinə yetirmələrindən asılıdır.

Şagirdlərin özünütəhsili üzrə müəllimin əsas məqsədi onların müstəqil bilik qazanmaq, məsuliyyət, kreativlik, mədəni davranış səviyyəsini yüksəltməkdir. Bu proses uzunmüddətli olduğu üçün onun təməlinin kiçik yaşlardan qoyulması vacibdir. Hətta, yəni koronavirus (Covid 19) pandemiyasının sürətlə yayıldığı bir dövrdə bu keyfiyyətlərin formalaşması və mükəmməlləşməsi gələcək gəncin müasir dövrdə hər hansı bir situasiyada öz mövqeyini müəyyənləşdirməsinə və sözünü deməsinə imkan verir.

Qeyd olunur ki, şagirdlərin özünütəhsili üzrə müəllimin əsas məqsədi şagirdlərin müstəqil bilik qazanması, kreativliyi, mədəni davranış səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Ümumilikdə, müəllimlərin şagirdlərlə özünütəhsil üzrə apardığı iş üç istiqamətdə həyata keçirilir:

1. Yuxarı sinif şagirdlərində özünütəhsilin zəruriliyini formalaşdırmaq.

2. Özünütəhsilin mahiyyətinin aydınlaşdırılmasında, onun metodlarının və yollarının öyrənilməsində şagirdlərə kömək etmək.

3. Özünütəhsil üzrə planlaşmanın və proqramın işlənilməsində şagirdlərə praktik kömək göstərmək.

Müəllimlərin valideynlərlə iş birliyinin aşağıdakı istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir: 1. Ailə ilə tanışlıq. Ailənin sosial vəziyyətinin öyrənilməsi, valideyn-övlad münasibətinə aydınlıq gətirilməsi. 2. Övladlarının özünütəhsilinə nəzarət. 3. Övladlarının özünütəhsili üzrə valideynlərin əsas vəzifələri; 4. Valideynlərin övladlarının özünütəhsili üzrə mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Ailə ilə tanışlıq zamanı valideynlərin sosial vəziyyəti müəyyənləşdirilir və onlara tövsiyələr verilir.

Müəllim şagirdlərinin özünütəhsil prosesinə ailədaxili əlaqələrini, sosial statusunu, valideynlərin nəyi dəyərləndirdiklərini bilmədən müdaxilə edə bilməz. Övladının qarşısına çıxan çətinlikləri ləyaqətlə aradan qaldırılmasında hər bir valideyn məsuliyyət daşıyır.

Beləliklə, yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üzrə müəllimin valideynlərlə birgə fəaliyyətinin əsas vəzifələrini aşağıdakı kimi ümumiləndirmək olar:

- valideynlərin pedaqoji mədəniyyətinin yüksəldilməsi;

- ümumi perspektivləri və məqsədləri, qarşılıqlı kömək əməlləri olan ailə münasibətlərinin təşkilinə səy göstərilməsi;
- valideynlərin rolunun və mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi, qarşılıqlı anlaşmanın inkişafı və bir-birinin hüquq və tələbatlarına hörmətlə yanaşılması;
- ailə daxilində əxlaq normalarının formalaşdırılmasına nəzarət edilməsi.

III fəsil **“Özünütəhsil fəaliyyətinin təlimin keyfiyyətinə təsiri modeli üzrə pedaqoji eksperimentin aparılması”** adlanır. Bu fəslin birinci paragrafında ***“Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə təsiri modeli”nin şərhı verilir.***

Özünütəhsil anlayışı dünya təhsil sisteminin böhranı nəticəsində meydana gəlmişdir. Məhz özünütəhsil bu vəziyyətdən çıxış yolunu göstərir. Bu, intellektin, həmçinin bütövlükdə şəxsiyyətin inkişafına yönələn bir yoldur və daim insanı müşayiət edir.

Forma və müstəqillik amilinə görə özünütəhsilin iki tipi vardır: sistemli və sərbəst. Sistemli özünütəhsil şagirdin təhsil aldığı məktəb tərəfindən stimullaşdırılır. Təhsilalan marağına uyğun verilən tapşırığı yerinə yetirir və biliklərini zənginləşdirir. Özünütəhsilin bu növündə də şagird proqram tələblərindən kənara çıxır və özünü inkişaf səviyyəsinə çatdırır.

Sərbəst özünütəhsil dedikdə, biz özünükəməlləşmənin və yaxud hər hansı bir məsələnin şagird şəxsiyyətinin maraq və tələblərindən irəli gələn tələbatı kimi başa düşürük. İnsan bu zaman özü özünütəhsilin məqsədini və onun həcmi müəyyən edir.

Modelləşməni özünütəhsil fəaliyyətinin inkişafına müsbət təsir edən müasir yanaşmalar, priyomlar, prinsiplər məcmusu kimi təqdim etmək məqsəduyğundur. Bu cür model aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulur: 1. Tamliq prinsipi. Bu prinsip məqsədə nail olmaqda bütün komponentlərin vahidliyini göstərir. 2. Ardıcılıq prinsipi. Bu prinsip yuxarı sinif şagirdlərində özünütəhsil üzrə bacarıq və vərdislərin tədricən inkişafını nəzərdə tutur. 3. Şəxsiyyətyönümlülük prinsipi. Bu prinsip şagirdlərin nəticə əldə etməyə yönələn fərdi xüsusiyyətlərini, tələbatlarını və inkişaf dinamikasını nəzərə alır.

Özünütəhsil modelində aşağıdakı bölmələri müəyyənləşdirmək olar: - motivasiya. Şagirdin fəaliyyətinin fasiləsiz motivasiyası ilə bağlıdır; - məzmun. Təlimin məzmununu özündə ehtiva edir; - şagirdin tələbatlarını nəzərə almaqla bölmənin formalaşdırılması və əlavələrin edilməsi, həmçinin materialın mənimsənilməsinin qiymətləndirilməsi; - səriştəlilik. Bu bölmə təlim prosesinin və onun ayrı-ayrı komponentlərinin səriştəliliyin formalaşmasına yönəlməsini göstərir; - kommunikasiya. Bu bölmə şagird və müəllimin, həmçinin şagird-şagird münasibətlərinin kommunikativ qarşılıqlı əlaqəsini özündə ehtiva edir (yazı işləri, yaradıcı tapşırıqlar, internetdən istifadə və s.).

Bu yanaşma bizim təqdim etdiyimiz modelin strukturunu və onun komponentlərinin qarşılıqlı əlaqə xarakterini müəyyənləşdirir.

Məqsədin qoyuluşu. Motivlərin dərk edilməsi: tamlıq, adıcılıq, şəxsiyyətyönümlülük, nəticəyönümlülük.

Səriştəlilik baxımından məqsəd müəllim tərəfindən formalaşdırılır və şagird tərəfindən qəbul edilir.

Özünütəhsil üzrə səriştəlilik: Şagirdin özünütəhsil fəaliyyətinin modeli onların ümumi dünyagörüşünü genişləndirməklə yanaşı, səriştəliliyi də yüksəldir və təlim vəzifələrinin formalaşdırılmasına da imkan verir.

Şagirdin özünütəhsil modeli təlimdə şəxsiyyətyönümlü yanaşmanın elementlərinə istinadən qurulur. Buna görə də modeli reallaşdıranda şagirdin şəxsi keyfiyyətlərinə və özünü reallaşdırmasına kifayət qədər diqqət yetirmək vacibdir. Bu cür yanaşma özünütəhsil prosesini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Nəticəyönümlülük prinsipinə əsasən şagirdlərin özünütəhsil fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarları işlənmişdir. Bu meyarlar şagirdlərin reyting qiymətlərinin reallaşmasına əsaslanmışdır. Meyarlar müəllim tərəfindən formalaşdırılır və özünütəhsilə başlamazdan əvvəl şagirdlərə çatdırılır¹².

Beləliklə, özünütəhsil şəxsiyyətin özünüidarə və hərtərəfli, harmonik inkişafının məcmusudur. Bu prosesdə yalnız ağıl deyil, həm də iradi diqqət inkişaf edir və bütövlükdə şəxsiyyətin

¹² Дьяченко С.А. Модель развития самообразования студента в процессе обучения математическим дисциплинам // Территория науки. 2015. № 5 с.20-25

müstəqilliyi formalaşır. Bütün bunlar özünütəhsilin insan psixikasına və onun inkişafına güclü təsir prosesi olduğunu sübut edir.

Modeldə həmçinin yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsilində azərbaycançılığın formalaşdırılması əsas məsələlərdən biri kimi göstərilmişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun prioritet istiqamətini aşağıdakı şəkildə nəzərə çatdırmışdır: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq. Azərbaycançılıq xalqın milli-mənəvi varlığının ilkin əlamətlərini, onun kimliyini əks etdirən, milli təfəkkürünü birləşdirən dəyərlər sistemidir”.

Özünütəhsilin əsas metodları: 1. Ədəbiyyat üzərində işləmək. 2. Praktik tapşırıqları yerinə yetirmək. 3. Dərnəklərdə, seminarlarda, treninqlərdə, kurslarda iştirak etmək. 4. Dərketmə fəaliyyətinə müsbət təsir edən materiallardan istifadə etmək: mütaliə, sənədlivə bədii filmlərin baxılması və təhlili. 5. İnternet resurslarından istifadə.

Özünütəhsil öz vaxtını dəqiq idarə etmək, prioritetlərin düzgün qoyulması və təlimə sistemli yanaşma əsasında keçirilir.

III fəslin ikinci paragrafı ***“Pedaqoji eksperimentin aparılması. Müəyyənəddici eksperiment” adlanır.***

Müəyyənəddici eksperiment prosesində özünütəhsilin ilkin səviyyəsi (özünüinkişaf, özünümüəyyənləşdirmə, özünüdərk), onların qarşılıqlı münasibətləri, fəallıq səviyyəsi və fəaliyyətinin motivasiyası öyrənilmişdir. Məqsədə nail olduqda göstərilən istiqamətlərin şagirdlərin özünütəhsili üçün perspektiv olması təsdiq olunmuşdur. Eksperiment 2018-ci ilin sentyabr ayında başlanmışdır.

Müəyyənəddici eksperiment Xırdalanın 3 №-li, Qazax şəhər 2 №-li və Tovuz şəhər 1 №-li məktəblərində aparılmışdır. Eksperimentdə IX-XI siniflər üzrə 161 nəfər şagird və 12 müəllim iştirak etmişdir.

Müəyyənəddici eksperimentin məqsədi yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin vəziyyətinin öyrənilməsi olmuşdur.

Tədqiqatda aşağıdakı işçi fərziyyəsi irəli sürülmüşdür. Yuxarı sinif şagirdlərində özünütəhsilə marağın formalaşdırılması və bu

problem üzrə işin aparılması aşağıdakıları nəzərə almaqla mümkündür: mütəmadi olaraq təlim prosesində yuxarı sinif şagirdlərində özünütəhsilə, özünütərbiyəyə və özünüinkişafa maraq formalaşdırılarsa; təlim prosesində və təlimdənkənar vaxtlarda yuxarı sinif şagirdlərinin diqqəti dünyada gedən proseslərə və baş verən hadisələrə cəlb edilərək, öyrənilərsə; təlim prosesində və təlimdənkənar vaxtlarda yuxarı sinif şagirdlərinin fərdi və kollektiv şəkildə bütün iştirakçılarının əməkdaşlığına şərait yaranarsa; özünütəhsilin məzmunu, metodları və formaları şagirdlərdə idrak fəallığını artırarsa; şagirdlərinin şəxsiyyət kimi formalaşması, liderlik, yaradıcılıq, təşkilatçılıq, kreativlik, müstəqil qərar vermək bacarığı, münafişələri sakit yolla həll etmək və digər keyfiyyətlərin formalaşması təmin olunarsa; sadalananlar nəzərə alınmaqla yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üzrə model təqdim edilərsə, şagirdlərin zehni, təfəkkürü inkişaf edərsə ki, bu da onların maraq dairəsində olan bilikləri əldə etməsinə və daim müstəqil bilik qazanmaq qabiliyyətinin inkişafını stimullaşdırar və eyni zamanda şəxsiyyətyönümlü inkişafı üçün zəmin yaradar.

Cədvəl 3.2.1.

Təlim prosesində və təlimdənkənar vaxtlarda siniflər üzrə özünütəhsil işlərinin nəticələri

İllər	Məktəblər	Şagirdlərin sayı	Təlim prosesində və təlimdənkənar vaxtlarda siniflər üzrə özünütəhsil işlərinin nəticələri								
	Kontrol siniflər	79n 100%	IX sinif 25n			X sinif 27n			XI sinif 27 n		
			A	O	Y	A	O	Y	A	O	Y
2018-2019	Xırdalanın 3 №-li məktəb	25 n	14 n	8n	3n	15n	10n	2n	16n	8n	3n
			56 %	32 %	12 %	55, 5 %	37, 0 %	7,4 %	59,2 %	29,6 %	11,1 %
	Tovuz1 №1-li məktəb	27n									
	Qazax 2 №-li məktəb	27n									

2018-2019	Eksperimental siniflər	82 n 100%	24n			28n			30n		
	Xırdalanın 3 №-li məktəb	28 n	12 n	8n	4n	14n	11n	3n	17n	9 n	4
	Tovuz 1 № 1-li məktəb	28 n	50 %	33, 3 %	16, 6 %	50 %	39, 2 %	10, 7 %	56,6 %	30 %	13,3 %
	Qazax 2 №-li məktəb	26 n									

Qeyd: A – aşağı, O – orta, Y – yüksək səviyyələri göstərir.

Göründüyü kimi, istər kontrol (79 nəfər), istərsə də eksperimental sinif (82 nəfər) şagirdlərinin təlim prosesində və təlimdən kənar vaxtlarda özünütəhsil vərdislərinə yiyələnmələri müvafiq qaydada IX sinifdə aşağı (56% ~ 50%), orta (32% ~ 33,3%) və yüksək (12% ~ 16,6 %) göstəricilər üzrə, X sinifdə aşağı (55,5% ~ 50%), orta (37% ~ 39,2%) və yüksək (7,4% ~ 10,7%) göstəricilər üzrə və XI sinifdə aşağı (59,2% ~ 56,6%), orta (29,6% ~ 30%) və yüksək (11,1% ~ 13,3%) göstəricilər olmaqla təxminən bərabər səviyyədədir.

Müəyyənedici eksperimentin nəticələri:

1. Yuxarı sinif şagirdlərinin müstəqil fəaliyyəti özünütəhsilin aparıcı amilini təşkil edir və onu gələcək peşə fəaliyyətində və həyatında daha kreativ addımlar atmağa imkan yaradar. Bunu nəzərə alaraq şagirdlərin özünühazırlığında onların müstəqil fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi zəruridir.

2. Aparılan eksperimentin nəticələri göstərdi ki, bütün şagirdlərin müstəqil işləmək haqqında təsəvvürləri yoxdur. Belə ki, şagirdlərin 22,6%-i “müstəqil fəaliyyət” anlayışına kifayət qədər dolğun cavab verdi. 77,4%-i isə “müstəqil fəaliyyət”i dünyagörüşünün genişləndirilməsi və ya məktəb təlimində olan geriliklərin aradan qaldırılması kimi başa düşdüyünü dedi.

3. Yuxarı sinif şagirdləri “özünütəhsil” anlayışını “müstəqil fəaliyyət” anlayışı ilə qarışdırır, özünütəhsil dedikdə əlavə ədəbiyyat

oxumaq, asudə vaxtı kompüterdə işləmək, dostlarla ünsiyyət etmək və həvəs göstərdiyi bir işlə məşğul olmaq kimi başa düşürlər.

4. Nəticələrin təhlili göstərdi ki, təhsilalanlar şifahi və yazı işlərində müstəqil olaraq əldə etdikləri informasiyalardan tam istifadə etməirlər: bir qismi dərstdə və dəslikdə olan materialdan istifadə edir, başqaları isə heç istifadə etmir.

5. Bəzi hallarda şagirdlər mətnin məzmununa fikir vermədən hər hansı bir ifadəni planın bəndi kimi yazırdılar. Fərdi və qruplarla aparılan söhbətlər göstərdi ki, müstəqil fəaliyyət üzrə şagirdlərin bacarıqları formalaşır, lakin bu proses sistemli və məqsədyönlü xarakter daşımır.

6. Şagirdlərin əksəriyyətində kompüter bacarıqları formalaşmamışdır.

7. Müəyyənəddici eksperiment yuxarı sinif şagirdlərində dünyagörüşün, kreativliyin, müstəqilliyin, liderlik qabiliyyətlərinin kifayət qədər formalaşmadığını göstərdi.

8. Müəyyənəddici eksperimentin aparılması özünütəhsil zamanı həm şagirdlərin, həm də müəllimlərin rastlaşdığı çətinlikləri aşkar etdi. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün xüsusi iş formalarının, metodlarının və vasitələrinin işlənilməsi zəruridir. Eksperimentin nəticələri öyrəddici mərhələdə özünütəhsilin məzmununun müəyyənləşdirilməsinə imkan yaratdı.

Öyrəddici eksperimentin aparılması. Problem üzrə aparılan tədqiqatın nəticələrini nəzərə almaqla yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyəti üzrə IX-XI siniflər üçün proqram hazırlanmışdır. (Əlavə №6). Şagirdlər üçün isə layihə şəklində materiallar təqdim olunmuşdu (Biz öyrənməyi sevirik). Ekperimentə 163 şagird və 12 müəllim cəlb edilmişdir.

Eksperiment 2019/2020-ci tədris illərində aparılmışdır. Proqramın əsas ideyaları aşağıdakılardır: özünütəhsil bütövlükdə pedaqoji prosesin tərkib hissəsidir; şagirdlərin özünütəhsilə stimullaşdırılması ümumi təhsilin zəruri komponentidir; şagirdləri müstəqil özünütəhsilə hazırlamaq fasiləsiz təhsilin əsas məqsədi və şərtidir; ümumtəhsil məktəblərində aparılan bütün təlim-tərbiyə işləri (o cümlədən ictimai işlər) şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti üzrə bacarıq və vərdişlərin formalaşmasına yönəlik; özünütəhsil prosesində yuxarı

sinif şagirdləri müəyyən peşə bacarıqlarına yiyələnməyə stimullaşdırılır.

Öyrədici eksperimentin keçirilməsi üçün həm təlim prosesi, həm də təlimdənkənar işlərin aparılması zamanı şagirdləri özünütəhsilləndirməyə fəallaşdıran stimullaşdırıcı şərait yaradılmışdı. Eksperiment üçün metodik tövsiyələr yazılmış və tətbiq edilmişdir.

Cədvəl 3.2.2.

Təlim prosesində siniflər üzrə özünütəhsil nəticələri

İllər	Məktəblər	Şa- gird- lərin sayı	Təlim prosesində siniflər üzrə özünütəhsil işlərinin nəticələri								
	Kontrol siniflər	80 n 100%	IX sinif 25n			X sinif 28n			XI sinif 27		
			A	O	Y	A	O	Y	A	O	Y
2017- 2018	Xırdalan 3 № li	27 n	5n	8n	2n	13n	12n	3n	14n	8n	5n
	Tovuz № 1- li	25n	60 %	32 %	8%	46, 4 %	42, 8 %	10, 7 %	51, 8 %	29, 6 %	18,5 %
	Qazax №2- li	28n									
	Ekspе- rimental siniflər	83 n 100%	27n			29n			27n		
2019- 2020	Xırdalan 3 № li	30 n	3n	11n	13n	4n	14	11n	3n	11n	13n
	Tovuz № 1- li	27 n	11, 1 %	40, 7 %	48, 1 %	13, 7 %	48, 2 %	37, 9 %	11, 1 %	40, 7 %	48,1 %
	Qazax №2- li	26 n									

Qeyd: A – aşağı, O – orta, Y – yüksək səviyyələri göstərir.

Cədvəldən göründüyü kimi, kontrol sinif şagirdlərində özünütəhsil vərdişlərinin formalaşması səviyyəsi (80 nəfər) IX sinifdə aşağı səviyyədə 60%, orta səviyyədə 32%, yüksək səviyyədə 8%, X sinifdə aşağı səviyyədə 46,4%, orta səviyyədə 42,8%, yüksək səviyyədə 10,7%, XI sinifdə isə aşağı səviyyədə 51,8%, orta səviyyədə 29,6%,

yüksək səviyyədə 18,5% olmuşdusa, eksperimental siniflərdə şagirdlərin özünütəhsil fəaliyyətinin dinamikasında xeyli irəliləyiş müşahidə edildi. Belə ki, eksperimental siniflərin (83 nəfər olmaqla) inkişaf göstəriciləri bu nisbətdə təzahür edir: IX sinifdə mənimsəmə aşağı səviyyədə 60% -dən 11,1%-ə düşmüşsə, orta səviyyədə 32%-dən 40,7%-ə, yüksək səviyyədə isə 8%-dən 48,1%-ə qalxmışdır. X sinifdə aşağı səviyyədə 46,4%-dən 13,7%-ə düşmüşsə, orta səviyyədə 42,8%-dən 48,2%-ə, yüksək səviyyədə isə 10,7%-dən 37,9%-ə qalxmışdır. Gözlənilməli kimi irəliləyişlər XI sinifdə də müşahidə olunmuşdur. Belə ki, XI kontrol sinfində mənimsəmə aşağı səviyyədə 51,8%-dən 11,1%-ə düşmüş, orta səviyyədə 29,6%-dən 40,7%-ə, yüksək səviyyədə 18,5%-dən 48,1% – yüksəlmişdir.

Alınan nəticələrin təhlili göstərir ki, şagirdlərin əksəriyyəti oxuduqları materialı konspektləşdirə bilirlər, əsas fikri göstəricilər, materialın təqdimatı üçün plan tərtib etməyi bacarırlar və mətnə dair suallar qoyurlar.

Şagirdlər üç səviyyə üzrə özlərini qiymətləndirdilər: bacarıram; - bacarıram, amma bəzən alınmır; bacarmıram.

Şagirdlərin 81% müsbət nəticə yazdı.

Cədvəl 3.2.3.

Təlimdənkənar vaxtlarda yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üzrə eksperimentin nəticələri

İllər	Məktəblər	Şagirdlər in sayı	Təlimdənkənar vaxtlarda siniflər üzrə özünütəhsil işlərinin nəticələri								
	Kontrol siniflər	80 n 100%	IX sinif 25n			X sinif 28n			XI sinif 27n		
			A	O	Y	A	O	Y	A	O	Y
2018- 2019	Xırdalan 3 № li	27 n	14n	8n	3n	18n	6n	4n	13n	10 n	4n
	Tovuz № 1-li	25n	56 %	32 %	12 %	64,2 %	21, 4 %	14, 2 %	48, 1 %	37 %	14, 8 %
	Qazax №- 2 li	28n									

2018-2019	Eksperimental siniflər	83 n 100%	27n			29n			27n		
	Xırdalanın 3 № li məktəb	30 n	3n	13	11n	5n	11n	13n	4n	13 n	10n
	Tovuz № 1-li məktəb		11,1 %	48,1 %	40,7 %	17,2 %	37,9 %	44,8 %	14,8 %	48,1 %	37 %
	Qazax №-2 li məktəb										

Təlimdən kənar vaxtlarda yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyəti üzrə göstəriciləri (80 nəfər) IX sinifdə aşağı səviyyədə 56%, orta səviyyədə 32% yüksək səviyyədə 12%, X sinifdə aşağı səviyyədə 64,2%, orta səviyyədə 21,4%, yüksək səviyyədə 14,2%, XI sinifdə aşağı səviyyədə 48,1%, orta səviyyədə 37%, yüksək səviyyədə 14,8% olmuşdusa, eksperimental siniflərdə inkişaf dinamikasında daha yüksək göstəricilər əldə edildi. Belə ki, eksperimental siniflərdə (83 nəfər olmaqla) inkişaf göstəriciləri bu nisbətdə təzahür etdi: IX sinifdə özünütəhsil fəaliyyəti aşağı səviyyədə 56%-dən 11,1%-ə düşmüşsə, orta səviyyədə 32%-dən 48,1%-ə, yüksək səviyyədə isə 12%-dən 40,7%-ə qalxmışdır.

X sinifdə özünütəhsil üzrə göstəricilər aşağı səviyyədə 64,2%-dən 17,2%-ə düşmüşsə, orta səviyyədə 21,4%-dən 37,9%-ə yüksək səviyyədə isə 14,2%-dən 44,8%-ə yüksəlmişdir.

XI sinifdə özünütəhsil üzrə yuxarı sinif şagirdlərinin nəticələrində xeyli irəliləyişlər müşahidə olundu. Belə ki, kontrol sinif şagirdlərinin göstəriciləri aşağı səviyyədə 48,1%-dən 14,8%-ə düşmüşsə, orta səviyyədə 37%-dən 48,1%-ə, yüksək səviyyədə isə 14,8%-dən 37%-ə yüksəlmişdir.

Eksperimental sinifdə aldığımız ən əhəmiyyətli nəticə odur ki, şagirdlər özünütəhsil haqqında biliklərini özünütəhsil dəyərləri ilə əlaqələndirirlər. Bu dəyərləri aşağıdakı kimi izah etmək məqsəduyğundur:

1. Özünütəhsilə maraq yaranır.

2. Təlim prosesində ilkin biliklər əldə edilirsə də, onu şüurun nailiyyəti etmək və ümumi dünya mənzərəsində görmək üçün mütləq əlavə məlumatlar dinləmək, kitab oxumaq lazım gəlir.

3. Özünütəhsil iradi keyfiyyətlərin formalaşması ilə də özünü büruzə verir, özünü təkmilləşdirmək üçün yüksək səviyyədə şüurluluq, təşkilatçılıq və məsuliyyət tələb olunur.

Tədqiqat prosesində bütövlükdə şagirdlərlə yoxlayıcı meodika ilə sorğu aparılması nəticəsində müsbət cavabların artması, onlarda özünütəhsilə tələbatın yüksəlməsi və mənfi cavabların azalması müşahidə olundu.

Şagirdlərin düşünərəkdən təlim prosesində və təlimdənkənar vaxtlarda özünütəhsil fəaliyyətinin metod və üsullarından istifadə etməsi eksperimental işin nəticəsinin uğurlu olmasını bir daha sübut etdi.

Eksperimentin nəticələri:

1. Özünütəhsili həyata keçirərkən motivasiya, koqnitiv və fəaliyyətyönlü struktur komponentlərindən istifadə etdikdə şagirdlərin fəaliyyətində müsbət nəticə əldə edilir.

2. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsilinin əsasını özünütəhsil mədəniyyətinin formalaşması təşkil edir.

3. Şagirdlərin göstərilən istiqamətlər üzrə təlim prosesində və təlimdənkənar vaxtlarda özünütəhsilinin mərhələlərlə reallaşdırılması şagirdlərdə planlaşdırma və təşkilatçılıq bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Tədqiqat aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

1. Şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi yetişməsində ən çox vaxt keçirdiyi ümumtəhsil məktəblərinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Lakin bir sıra sosial səbəblər hər bir şagirdə fərdi yanaşmanı müəyyən-ləşdirməyə, onun fərdi inkişafı üçün trayektoriya formalaşdırmağa imkan vermir: ünsiyyətin zəif olması, müəllim və valideynlərin şagirdlərlə ümumi dil tapa bilməməsi, onların maraq və istəklərinin nəzərə alınmaması, kollektivdə nüfuz qazana bilməməsi və s.

2. Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatın təhlili, həmçinin ümumtəhsil məktəblərində yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili üzrə təcrübənin öyrənilməsi nəticəsində bu sahədə sistemli işin aparılması və metodik ədəbiyyatın yaradılması zəruriyyəti meydana çıxdı. Tədqiqat zamanı şagirdlərin özünütəhsili üzrə məqsəd, vəzifələr,

struktur, şərtlər, şərait və meyarlar elmi-pedaqoji ədəbiyyatda əldə etdiyimiz yeni yanaşmalar əsasında sistemləşdirildi.

3. Təhsil sisteminin modernləşdirilməsi müəllimləri şagirdlərin özünütəhsil fəaliyyətinə yönəltməyi tələb edir. Özünütəhsil fəaliyyəti müəllim tərəfindən idarə olunaraq müstəqil fəaliyyətə çevrilir. Bu cür fəaliyyətin idarə olunması və uğurlu nəticələrin əldə edilməsi üçün dəqiq pedaqoji tövsiyələrin olması vacibdir. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatın təhlili şagirdlərin özünütəhsil fəaliyyətində müəllimlərin istifadə edə biləcəkləri konsepsiyanın natamam olduğunu göstərdi.

4. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatın təhlili və eksperimentin müəyyənəddici mərhələsi yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin meyarlarını müəyyənləşdirməyə imkan verdi. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Şagirdlərin şəxsiyyətyönümlü inkişafının davamlı motivasiyası: (idrak motivasiyası; şagirdlərin bir-biri ilə ünsiyyət motivasiyası).

2. Təlim fəaliyyətində fəallıq.

3. Şagirdin bütün istiqamətlərdə inkişafı.

4. Özünüinkişaf, özünüdərk, özünü təsdiq etmək.

5. Yaşadları və başqa insanlarla ünsiyyət qurmağı bacarmaq;

6. Yaradıcılıq keyfiyyətlərinin inkişafı.

7. Yeni ideyalarını verilməsi.

8. Pedaqoji eksperimentin öyrədici mərhələsində yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin modeli tətbiq edildi. Modelin strukturunu özünütəhsil fəaliyyətinin inkişafına müsbət təsir edən müasir yanaşmalar, prinsiplər məcmusu kimi təqdim etmək məqsəduyğun hesab edildi. Şagirdin özünütəhsil modelinə təlimin məqsədi, motivasiyası, təşkilatçılıq, prinsiplər, kommunikativlik, özünütənzimlənməyə istinadən qurulur ki, bu da şəxsiyyətin səriştəliyini təmin edir.

5. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil üzrə metodik sisteminin yaradılması aşağıdakı səbəblərlə şərtləşir:

- "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" nda təhsilə verilən tələblərlə, yəni təhsil mərhələsində əldə edilən bilik və bacarıqlar, habelə etik-əxlaqi norma və dəyərlər hər bir təhsilalanın cəmiyyətin layiqli üzvü olması üzrə lazımi imkan

yaradır, onu bilik və etik davranışı ilə nümunə ola biləcək həmkara, nümunəvi ailə üzvü və vətəndaşa çevirir;

- bir şəxsiyyət kimi şagirdin özünün yaradıcı qabiliyyətli insan olmağa sosial tələbatı;

- yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyəti üçün kifayət qədər tədqiqatların aparılmaması;

- şagirdlərin özünütəhsil fəaliyyəti üzrə işlənən modelin təcrübəyə tətbiqinin zəruriliyi.

6. Problemin nəzəri təhlili və aparılan eksperimental iş yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin pedaqoji şərtlər əsasında şəxsiyyətyönümlü aparılmasının daha səmərəli və məqsədyönlü olacağı haqqında irəli sürdüyümüz fərziyyənin doğruluğunu sübut etdi.

7. Apardığımız tədqiqat və pedaqoji eksperiment şagirdlərin özünütəhsilinin perspektiv istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verdi:

- yuxarı sinif şagirdlərinin öz üzərində işləmək üçün stimullaşdırılması, özünəinam hissinin gücləndirilməsi, dünyagörüşünün genişləndirilməsi üzrə müəllimlər tərəfindən aparılan işlər (müasir problemlərə münasibət, baş verən hadisələrə mövqeyin formalaşdırılması);

- şagirdlərin meyil, maraq və həyatı planlarına uyğun olaraq müəyyən fənlərin dərinlən öyrənilməsi;

- müəyyən sahələrə maraq göstərərək dünyagörüşünün genişləndirilməsi üzrə şagirdlərin ümumi özünütəhsili (hüquqi, estetik, tarix, xarici dil, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, idman, sağlamlığın qorunması, müxtəlif maraqla).

- şagirdlərin öz qabiliyyətlərinin inkişafı ilə əlaqədar özünütəhsili.

8. Yuxarıda söylənilənlərə əsasən məqsədin reallaşdığını, fərziyyənin doğruluğunun sübut olduğunu, vəzifələrin həyata keçdiyini demək olar. Bizim təklif etdiyimiz şəxsiyyətyönümlü özünütəhsilin təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsiri eksperiment vasitəsi ilə sübut olundu. Bu model ümumilikdə yuxarı siniflərdə təhsil prosesinin modernləşməsinə müəyyən qədər töhfə verəcəkdir.

9. Yüksək mədəniyyətə malik olan şəxsiyyət dərk edir ki, öz həyatı və fəaliyyəti haqqında düşünsün, ətrafında baş verənləri dərinlən anlasın, təhlil etsin, hərtərəfli biliyə sahib olsun.

Beləliklə, yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin formalaşdırılması mərhələli, planlı xarakter daşıyaraq müəllimin apardığı metodik iş sistemindən bəhrələnərək müstəqil və davamlı fəaliyyət müstəvisinə keçir. Bunun da əsasını təlim situasiyalarının modelləşdirilməsi təşkil edir. Burada məqsəd qoyulur, öyrənəcəkləri material planlaşdırılır, məlumatların mənbələri müəyyənləşdirilir, sənətə və peşəyə maraq aydınlaşdırılır. Şagirdlərin özünütəhsilinə konseptual yanaşma özünütəhsilin nəzəri əsaslarını dəqiqləşdirməyə, bunun inkişafı üçün didaktik şərtlərini və tələblərini müəyyənləşdirməyə, bu prosesin məzmununu, fəaliyyətyönümlülüyü və təşkilatçılıq tərəflərini əsaslandırmağa imkan verir.

Təqdim etdiyimiz model göstərilən forma, metod və vasitələrin 9-11-ci siniflərdə mərhələli şəkildə təkmilləşdirilməsinə imkan verir, metodik tövsiyələr şagirdlərin özünütəhsil fəaliyyətinə rəhbərliyi təmin edir. Şagirdlərin rəpətitərlərə müraciət etməsinin qarşısı alınır.

Tədqiqat prosesində gəldiyimiz nəticələrə əsasən aşağıdakı **təkliflərin** nəzərə alınmasını vacib hesab edirik:

1. Pandemiya dövründə, eləcə də istənilən fors-majör situasiyalarda təlimin əsasən onlie formada keçirilməsini nəzərə alaraq şagirdlərin özünütəhsil imkanlarını genişləndirmək məqsədi ilə şagirdlərin hər birinin maraq və meyllərinə müvafiq fərdi plan tutmasını təmin etmək.

2. Orta məktəbin yuxarı siniflərində özünütəhsilin imkanlarından istifadə edəcəyimiz halda müəllimlərin bu təlimə hazırlanması.

3. Özünütəhsil üzrə aparılan işlərin ali təhsil müəssisələrində də davam etdirilməsi məqsəduygundur. Bu, gənclərin maraqlandıqları sahədə karyera qurmalarına müsbət təsir göstərir.

Tədqiqatın məzmunu, əsas elmi ideyaları və alınan nəticələrlə bağlı dissertasiya müəllifinin aşağıdakı əsərləri nəşr olunmuşdur:

1. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin mahiyyəti və məzmunu // – Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun elmi əsərləri, – 2018. № 6, – s 49-53.

2. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin bəzi məsələləri // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXII Respublika Elmi Konfransının materialları, – Bakı: 22-23 noyabr, – 2018, – s. 379-381.
3. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsilində bədii ədəbiyyatın rolu // – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi əsərləri, – 2019. № 2, – s. 116-119.
4. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyəti üzrə ümumtəhsil məktəblərinin təcrübəsinin öyrənilməsi // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika Elmi Konfransının materialları, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu, – Bakı: – 3-4 dekabr, – 2019, – s. 483-485.
5. Модель самообразования учащихся старших классов и ее влияние на качество обучения // Муниципальное образование: инновации и эксперимент, – 2020. № 73, – с. 66-71.
6. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin pedaqoji və psixoloji əsasları // – Bakı: Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi əsərləri, – 2021. № 4, – s. 28-33.
7. Ümumtəhsil məktəblərində yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin məzmunu və istiqamətləri // – Gəncə: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə bölməsi, Xəbərlər Məcmuəsi, – 2021. №1, – s. 90-97.
8. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında özünütəhsil məsələləri // Beynəlxalq elmi konfrans materialları. Gəncə Dövlət Universiteti N.Gəncəvinin 880 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransı, – 2021, – s.137-141
9. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin təşkilində müəllimin və şagirdlərin rolu // Beynəlxalq elmi konfrans materialları. Müasir təhsilin inkişaf strategiyaları: Uğurlar və çağırışlar, – Naxçıvan M.R. – 2021, – s. 499-501.
10. Вопросы самообразования учащихся старших классов в период пандемии // V международной научно-практической конференции, Психолого-педагогические

проблемы современного образования: пути и способы их решения, – Москва: – 2022, – с. 319-325.

11. The main directions of systematic self-education of high school students // Revista Universidad y Sociedad, – 2022. 14 (S5), – с.437-444
12. Yuxarı sinif şagirdlərinin sistemli özünütəhsilinin əsas istiqamətləri // – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi əsərləri, – Bakı: – 2022. № 3, – s.15-21.

Dissertasiyanın müdafiəsi "3" may 2024-cü il tarixdə saat 16:00 da Xəzər Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.49 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1096, Bakı şəhəri, Məhsəti küçəsi, 41

Dissertasiya ilə Xəzər Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Xəzər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "14" mart 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 13.03.2024

Kağızın formatı: A5

Həcm: 44143 işarə

Tiraj: 100